
SLOVOSLED ZÁJMEN V NOMINÁLNÍ FRÁZI V ČESKY PSANÝCH TRAKTÁTECH JANA HUSA

OLGA NAVRÁTILOVÁ

THE WORD ORDER OF PRONOUNS IN NOUN PHRASES IN THE CZECH TREATISES OF JAN HUS

The study examines the word order of pronouns functioning as modifiers or determiners within the noun phrase in Jan Hus's Czech-language treatises. It follows up on Navrátilová (2024), which focused on the word order of noun phrases in Hus's Czech and Latin correspondence. The present study thus constitutes a part of the broader research on word order in Hus's Czech- and Latin-language texts, with a particular focus on the noun-phrase syntax. The primary aim is to determine whether the word order of noun phrases in the Czech treatises differs from that found in Hus's Latin and Czech letters, and whether the genre of a given text therefore constitutes a significant factor in word-order variation. The material under the analysis comprises Hus's shorter texts, especially treatises and polemical works. Within these texts, three groups of pronouns were examined: (1) possessive pronouns, (2) demonstrative pronouns, and (3) totalizers (other pronoun groups were excluded due to their low frequency). Each group was then analyzed separately. Identical word-order behavior across the genres of correspondence and treatises was identified for demonstrative pronouns and for totalizers. By contrast, the analysis revealed that possessive pronouns demonstrate a higher frequency of postnominal position than is attested in Hus's Czech correspondence, while still showing a lower frequency of postnominal placement than that observed in the Latin correspondence. The study further investigated the factors underlying the substantial word-order variability manifested by possessive pronouns in the treatises. The principal factor shaping pronoun placement proved to be the citation or paraphrase of biblical texts or, alternatively, other ecclesiastical authorities. In contrast to Hus's correspondence, the treatises also show an increased frequency of the word-order configurations of circumposition and interposition.

Keywords: word order; Jan Hus; pronouns; noun phrase

ÚVOD

Cílem předkládané studie je zachytit slovosled zájmen ve funkci modifikátorů či determinátorů nominální fráze (dále NP) v česky psaných traktátech Jana Husa. Jedná se o součást rozsáhlejšího výzkumu slovosledu v Husových česky a latinsky psaných textech se zaměřením na slovosled nominální fráze. Samotnému vývoji slovosledu nominální fráze byly již v minulosti věnovány studie (např. NAVRÁTILOVÁ 2012; 2017; 2024), monografie (NAVRÁTILOVÁ 2018) či diplomové práce (např. MODLÍKOVÁ 2017; RYŠKA 2018; BUCHTOVÁ 2018; 2020; GRANÁTOVÁ 2018; 2021; MACALÍK 2020), v některých případech se rovněž přihlíželo k možným vlivům latiny na slovosled zájmen ve staré a střední češtině (např. NAVRÁTILOVÁ 2017; 2018; RYŠKA 2018 apod.), přesto doposud nebyla soustavnější pozornost věnována slovosledu textů Jana Husa. Tato studie tak navazuje na výzkum slovosledu v Husových českých a latinských listech (srov. NAVRÁTILOVÁ 2024), jehož hlavním cílem bylo zaměřit se na tvorbu autora, kterého bychom mohli s jistým zjednodušením označit jako bilingvního (užívajícího češtinu i latinu), a blíže prozkoumat téma staročeského slovosledu nominální fráze z hlediska případných interferencí mezi latinou a češtinou. V uvedené studii byla také blíže nastíněna problematika zkoumání slovosledu v díle Jana Husa s ohledem na neexistenci jeho autografů a možnost užívat pro naše analýzy zpravidla jen mladší opisy jeho originálů, případně někdy i opisy opisů, tisky apod. (o tom viz dále v oddíle 1. Analyzovaný materiál).

Primárním cílem této studie je tedy zejména zjistit, zda se slovosled v česky psaných traktátech odlišuje od slovosledu v Husových listech – ať už českých, či latinských. Zda se zde například uplatňují jiné faktory (korespondující s daným žánrem) ovlivňující slovosled, než tomu bylo v Husově korespondenci, a zda výsledky pro jednotlivé druhy zájmen budou korespondovat spíše se stavem v korespondenci psané česky, nebo korespondenci latinské.⁽¹⁾

1 Na tomto místě je potřeba upozornit, že tyto odlišnosti očekáváme pouze v rámci posesivních zájmen, jelikož realizovaný výzkum (NAVRÁTILOVÁ 2024) ukázal v případě

1 ANALYZOVANÝ MATERIÁL

Do výzkumu jsme zařadili Husovy kratší texty, tj. zejména traktáty a polemiky.⁽²⁾ Konkrétně jsme pracovali s těmito památkami (do závorky vždy uvádíme konkrétní rukopis, který jsme měli k dispozici, a přibližné stáří tohoto rukopisu):

O manželství (HusManžV, 1432/33),⁽³⁾ *O marnosti* (HusMarnA, 1497), *O šesti bludiech* (HusBludM, 1414), *O hříechu* (HusHříchB, 1. pol. 15. stol.), *Dcerka nebo O poznání cesty pravé k spasení* (Hus-DcerkaH, 1414), *Jádro učení křesťanského* (HusJádروV, 1432/33), *Knížky proti knězi kuchmistrovi* (HusKuch, 1509), *Provázek třípramenný z víry, lásky, naděje* (HusProv, 1545), *Zrcadlo člověka hříšného*, tzv. větší (HusZrcN, pol. 15. století).

Podobně jako je tomu u jiných Husových děl, ani v případě těchto památek nemáme dochovány Husovy autografy, ale pouze jejich opisy, v některých případech se jedná dokonce o tisky. Tato skutečnost může mít za následek, že výzkum, který zde předkládáme, spíše reflektuje stav slovosledu v rukopisech či tiscích než v Husových autographech. Přesto se domníváme, že i vzhledem ke zmíněnému negativnímu aspektu mají výzkumy tohoto typu svůj smysl, neboť nelze zcela jistě předpokládat, že při přepisu památek byl pozměňován veškerý slovosled a že stav v mladších rukopisech či tiscích se tak diametrálně odlišuje od stavu v autographech. Přestože tedy absolutní hodnoty uvedené v této studii nelze chápat jako hodnoty charakterizující Husův jazyk v jeho vlastních traktátech, domníváme se, že postupný průzkum většího počtu Husových textů nám i přes výše uvedené negativní aspekty může odhalit hlavní tendence, které charakterizují Husův individuální slovosled z hlediska umístění zájmen v NP.

---

demonstrativ i totalizátorů téměř identický slovosled v rámci textů českých i latinských.

2 Citované úryvky z uvedených Husových textů transkribujeme podle obvyklých pravidel pro starou češtinu (viz DAŇHELKA 1985, 285–301).

3 Zkratky citovaných rukopisů přebíráme z Havránek (1968).

2 METODOLOGICKÉ VÝCHODISKO A SLOVOSLED NP

Výzkum slovosledu NP v traktátech Jana Husa metodologicky vychází jednak z tradičního dependenčního modelu nominální fráze (podrobněji viz např. GREPL A KARLÍK 1998), jednak z klasifikace Aleše Svobody (1989). Z rozsahových důvodů této studie se zde omezujeme na zcela elementární nástin tohoto teoretického východiska (čtenáře zde odkazujeme kromě obou uvedených autorů i na monografii NAVRÁTILOVÁ 2018, 54–64, v níž se této problematice věnujeme podrobněji). Primárně tedy rozlišujeme mezi dvěma typy frází: 1. prostá NP; 2. složená NP. Prostou frází ve shodě se Svobodovou klasifikací označujeme frází, jejíž základ je rozvíjen pouze determinátory či kvantifikátory. Jako složenou frází pak můžeme hodnotit takovou frází, jejíž základ rozvíjejí nejen determinátory či kvantifikátory, ale také modifikátory, předložková fráze, genitivní fráze, dějové adjektivum s valenčním či nevalenčním rozvitím apod.

Při popisu slovosledu NP je pro nás stěžejní zejména průzkum slovosledu uvnitř fráze (postavení rozvíjejících členů vůči dominujícímu jménu, tzv. relativní pozice) oproti absolutní pozici (pozice NP v klauzi, tj. vůči dalším členům klauze). Pozice rozvíjejících výrazů vůči dominujícímu jménu lze klasifikovat jako *pozici kontaktní* (rozvíjející člen/členy se nachází bezprostředně v blízkosti syntakticky nadřazeného substantiva) či jako *pozici distantní* (mezi rozvíjející členy je umístěn výraz, který není syntakticky asociován ani s členem dominujícím, ani s členem dominovaným; tento způsob umístění rozvíjejícího výrazu, při němž dochází k porušení projektivnosti celé fráze, bývá také označován jako *interpozice*; srov. např. UHLÍŘOVÁ 1972 či PANEVOVÁ ET AL. 2014, 215–219). V rámci samotné pozice kontaktní je pak možno definovat tři základní způsoby uspořádání rozvíjejících členů: 1. *antepozice / prenominální pozice*, 2. *postpozice / postnominální pozice*, 3. *cirkumpozice*.⁽⁴⁾

4 Za cirkumpozici bývá zpravidla pokládáno takové umístění rozvitého dějového adjektiva s doplněním, při němž jedna z částí stojí před dominujícím jménem a druhá složka až za ním (srov. např. SVOBODA 1989, 114). V našem pojetí chápeme cirkumpozici jako

3 ANALÝZA

Celkem jsme v rámci výzkumu analyzovali 1 373 nominálních frází, jejichž rozvíjejícím členem bylo zájmeno. Zařazovali jsme tak do excerptce buď fráze, jejichž jediným rozvíjejícím výrazem bylo zájmeno, nebo fráze, u nichž jedním z rozvíjejících výrazů byl vedle adjektiv, číslovek apod. i zájmenný výraz.⁽⁵⁾ Analýzu jsme pak následně zúžili na průzkum frází s posesivními nebo demonstrativními zájmeny, případně totalizátory. Zájmena interogativní a indefinita jsme vyloučili z toho důvodu, že byla ve všech traktátech doložena jen v několika jednotkách, příp. dvou desítkách dokladů,⁽⁶⁾ čímž bychom nemohli výsledky pokládat za relevantní. Konkrétně jsme tedy zkoumali tato staročeská zájmena: 1. zájmena posesivní, pro něž jsou ve staré češtině doloženy následující formy: *můj* > *muoj* > *múj* (v grafické podobě *mŭj*), *tvůj* > *tvuoj* > *tvúj* (v grafické podobě *tvŭj*), *svůj* > *svuoj* > *svúj* (v grafické podobě *svŭj*), *náš*, *váš*, *jeho*, *jejé* > *jejie* > *její*, *jich* (VÁŽNÝ 1964, 125–129);⁽⁷⁾ 2. zájmena demonstrativní: *s*, *sen*; *j*, *jen*; *t*, *ten*; *tento*, *tenže*, *tý*, *týž*, *on*, *onen*, *sám* (viz např. GEBAUER 1929, 230; VÁŽNÝ 1964, 130–138); 3. totalizátory: mluvnice staré češtiny tento typ klasifikace nerozlišují, zpravidla jsou jednotlivá zájmena řazena k indefinitům či záporným zájmenům, např. zájmeno *každý* je klasifikováno jako adjektivum, případně také jako indefinitum (VÁŽNÝ 1964, 143–144). Nicméně na základě novočeské klasifikace, kterou nabízí např. *Mluvnice češtiny 2* či *Příruční mluvnice češtiny*,⁽⁸⁾ sem ve staré češtině můžeme zařadit zá-

pozici, při níž jeden či několik kongruentních rozvíjejících členů stojí před řídícím jménem a rovněž minimálně jeden kongruentní rozvíjející člen za ním.

5 Jak je tedy z uvedeného zřejmé, do výzkumu jsme nezařazovali případy se samostatnými zájmennými výrazy – typu *Ten se ale rychle vrátil domů*.

6 Indefinita byla doložena jen v některých pramenech – HusKuch, HusBludM, HusManžV v řádu 10–25 výskytů. V rámci těchto výskytů byla zcela pravidelně v prenominální pozici.

7 Jiný výklad ke vzniku zájmena *její* předkládá např. Laichterová (1985, 73), která předpokládá rozšíření původní genitivní formy *jie* analogicky podle *jeho*, tj. *jie* > *jejie*, následně užívání nesklonné genitivní formy *jejie* pro feminína a neutra a vytvoření analogické formy *její* pro nominativ singuláru maskulina.

8 *Mluvnice češtiny 2* (1986, 98) sem zařazuje zájmena *všechen*, *veškerý*, *každý*, *sám*. *Příruční mluvnice češtiny* (2012, 300) sem řadí i tzv. „zájmena záporná“, tj. *žádný*, *nijaký*, *nič*. V této studii přebíráme klasifikaci totalizátorů ze druhé uvedené publikace.

jmeno veš (a jeho varianty se sufiky: *-cek*, *-tek*, *-cen*, *-cken* atd.), *(-ni) žádný, ižádný, sám*. (Podrobněji viz NAVRÁTILOVÁ 2024, 38.)

Jak zachycuje tabulka 1, ve všech textech, ve kterých je reprezentativní počet dokladů, se s výrazně vyšší frekvencí objevuje prostá fráze, tj. fráze, jejíž řídící jméno je kromě zájmena rozvito ještě dalším zájmenem, příp. kvantifikátorem. Naopak pro fráze složené, tj. kromě rozvíjejícího zájmenného výrazu ještě rozvité adjektivem, předložkovou, genitivní frází apod., byl zachycen výrazně nižší výskyt. To odpovídá stavu zjištěnému i pro Husovu korespondenci (srov. NAVRÁTILOVÁ 2024, 41). Je tedy zřejmé, že fráze v Husových traktátech se nevyznačují „větší rozvitostí“ než fráze v korespondenci a můžeme zde pozorovat *de facto* téměř identický stav.⁹⁾

Prameny	Prostá NP	Složená NP
HusMarnA	52	5
HusManžV	103	45
HusHříchB	35	9
HusBludM	196	50
HusJádroV	8	8
HusDcerkaH	222	46
HusProv	217	44
HusZrcN	94	49
HusKuch	162	28
Σ	1089	284

Tabulka 1 – Frekvence fráze prosté a složené ve všech traktátech

3.1 POSESIVNÍ ZÁJMENA

Jak je dále patrné z níže uvedené tabulky 2, pro posesivní zájmena v Husových traktátech je příznačná velká slovosledná variabilita (obdobně jako je tomu v Husových listech – viz NAVRÁTILOVÁ 2024,

9 Jelikož fráze složené jsou zastoupeny jen velmi nízkým počtem dokladů, v rámci studie rezignujeme na samostatnou analýzu slovosledu v rámci fráze prosté a složené.

41 – či obecně ve staré češtině, např. NAVRÁTILOVÁ 2018, 198). Tato výrazná slovosledná variabilita je patrná ve všech traktátech,⁽¹⁰⁾ nicméně největší kolísání mezi dvěma hlavními pozicemi můžeme pozorovat v rámci nábožensko-výchovných či morálních traktátů (viz např. HusProv, HusBludM, HusDcerkaH).

Prameny	Antepozice	Postpozice	Cirkumpozice
HusMarnA	10	20	4
HusManžV	43	28	4
HusHříchB	9	8	1
HusBludM	48	66	5
HusJádroV	1	0	1
HusDcerkaH	94	64	4
HusProv	67	55	18
HusZrcN	37	34	3
HusKuch	71	25	0
Σ	380	300	40

Tabulka 2 – Slovosled posesivních zájmen v jednotlivých traktátech

Pokud provedeme srovnání s výzkumem realizovaným v Husově korespondenci (česky i latinsky psaných listech; viz tabulka 3), je zřejmé, že situace v traktátech se nepatrně liší od stavu v české i latinské korespondenci: oproti českým listům je v traktátech doloženo více postpozice, oproti listům latinským je však více frekventovaná prenominální pozice. Současně je také v Husových traktátech možno zachytit největší výskyt cirkumpozice.

Prameny	Antepozice	Postpozice	Cirkumpozice	Σ
traktáty	380	300	40	720
HusKorČ	205	110	4	319

¹⁰ Obdobně, ještě snad o něco výraznější kolísání lze postihnout i ve slovosledu adjektiv v rámci Husových traktátů (NAVRÁTILOVÁ 2024, 146).

Prameny	Antepozice	Postpozice	Cirkumpozice	Σ
HusKorL	110	164	9	283
Σ	695	574	53	1322

Tabulka 3 – Komparace slovosledu posesivních zájmen v traktátech
a v Husově korespondenci

3.1.1 FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ SLOVOSLEDNOU VARIABILITU U POSESIV

3.1.1.1 Citace biblického textu, přímá řeč Ježíše, apoštolů

Pokud se blíže zaměříme na faktory, které ovlivňují velkou slovoslednou variabilitu NP, je zřejmé, že velké procento postnominální pozice je vyvoláno doslovnou citací biblického textu, příp. parafrázemi přímé řeči Ježíše Krista, proroků, evangelistů apod. (viz níže uvedené doklady 1–6). Tato skutečnost představuje určitou paralelu se stavem zachyceným v biblích s komentáři (viz *Bible kralická* a *Bible svatováclavská*), pro něž je charakteristické, že pokud v komentářích citují biblický text, zachovávají postpozici zájmen (jako je tomu ve vlastním biblickém textu). Vlastní text komentářů se nicméně vyznačuje výrazně vyšší frekvencí prenominální pozice (k tomu více viz např. NAVRÁTILOVÁ 2018; BUCHTOVÁ 2018; RYŠKA 2018). Obdobnou situaci můžeme pozorovat i v analyzovaném díle Jana Husa, například v dokladu (6) ve vlastním Husově textu se zájmeno *jeho* vyskytuje v prenominální pozici, zatímco v citaci biblického textu je postnominální.

- (1) *Protož die sv. Izaiáš (...): „Věru neduhy naše on jest trpěl a bolesti naše on jest nesl.“* (HusBludM, 139v)
- (2) *Příklad na milém Pánu Ježíšovi, jenž jest řekl na kříži mra, ve Čtení svatého Lukáše v XXIII. kapitole. Otče, v ruce tvoje poroučím duch muoj.* (HusProv, C4r)
- (3) *A to jest Pán Buoh (...) dal pokánie a rka: „V potu tváři tvé požívati budeš chleba svého.“* (HusManžV, 107v)
- (4) *A tak die Kristus ve Čtení: „Ktož miluje ženú svú více nežli mě, nenie mne hoden.“* (HusManžV, 117r)

- (5) *Pakli jsi veliké lásky, jez jeho tělo a pí jeho krev – neb jest obé z štědrosti tobě připravil –, a tak budeš jistějí v nadějí. Neb dí: „Kdo jí tělo mé a pí krev mou, ve mně přebývá.“* (HusProv B3r)
- (6) (...) *v pětmezciemé kapitole svatého Matúše řekl jest Spasitel (...) „Jděte ode mne, zlořečení, do věčného ohně, jenž připraven jest ďáblu a sluhám jeho.“ Aj, ďáblu prvé, die, připraven oheň věčný jakožto najhoršiemu, a jeho sluhám potom jako méně zlým.* (HusKuch A6r)

Z uvedeného plyne, že větší variabilita slovosledu (a vyšší výskyt postnominální pozice) v nábožensko-vzdělávacích traktátech či traktátech výchovných, odkazujících k biblickému textu, je tedy pravděpodobně dána vyšším výskytem biblických citací či parafrázováním biblického textu, v nichž Hus ponechává původní (biblický) slovosled,⁽¹¹⁾ zatímco ve vlastním textu volí dominantně prenominální pozici.⁽¹²⁾

3.1.1.2 Stylistická disimilace

Stylistická disimilace je frekventovaným prostředkem v textech staré i střední češtiny, jejímž působením autoři dosahovali ozvláštnění textu a jeho větší variability (pro střední češtinu viz např. FIDLEROVÁ ET AL. 2013, 70; v rámci staré češtiny viz NAVRÁTILOVÁ 2018, 162, 201).

V jednotlivých textech je možno zaznamenat několik typů stylistické disimilace. V prvním případě dochází ke střídání pozic zájmen, která rozvíjejí lexikálně identické jádro NP (viz doklad 7).⁽¹³⁾

11 Podrobný popis proměny slovosledu posesivních zájmen v rámci vývoje biblických překladů, tj. přesunu z dominantní antepozice do postpozice, podává Navrátilová (2018).

12 Podobnou situaci lze pozorovat z hlediska užívání jednoduchých minulých časů: zatímco ve vlastním textu dominantně používá préterita, v citacích biblického textu ponechává jednoduché minulé časy – na tuto skutečnost upozornil již Havránek (1966, 12). Ne vždy je ovšem možné přesné rozlišení vlastního Husova textu, parafrázování biblického textu a doslovné biblické citace. Nadto byly někdy parafráze/citace upravovány či doplňovány pozdějšími písaři. Jelikož bychom se při této klasifikaci mohli dopustit řady omylů či zjednodušení, kdybychom chápali jisté výroky jako vlastní Husův text, ačkoli šlo o parafrázi, či naopak, na vyhodnocení slovosledu v závislosti na typu textu rezignujeme.

13 V tomto případě může být ovšem slovosledná variabilita rovněž podpořena vytyčením posesivních zájmen do protikladu *má radost* vs. *radost vaše*.

- (7) *Mluvil sem vám, aby má radost v vás byla a radost vaše aby byla naplněna.* (HusProv, D1r)

Ve druhém případě pak dochází ke střídání pozic identických zájmen, která rozvíjejí lexikálně odlišné jádro NP a která se v rámci klauze (někdy i za její hranicí) opakují (viz doklady 8,¹⁴ 9).

- (8) *Že Bóh svú mocí, slovy svými, kteráž die kněz, činí...*
(HusBludM, 138v)

- (9) *Ovšem ktož Bohu čistotu slíbí, jižť jest sobě jeho za svého manžela a za choti svého osobil a zaslíbil.* (HusManžV, 112v)

Posledním typem, spíše okrajovým, je pak střídání pozice zájmen v lexikálně zcela identických NP (viz například doklad 10).

- (10) *Aj, král (...) nám na paměť popsal, že v marnosti svět tento jest potopen. Protož kdož chce neutronouti, musí provázkem vytažen býti, jenž jest v tomto světě život nevinný.* (HusProv, A3r)

Při pohledu na výše uvedené doklady se nabízí otázka, zda i příklady uvedené v oddíle 3.1.1.1 by nemohly být výsledkem stylistické disimilace. Nicméně jsme se rozhodli jako stylistickou disimilaci hodnotit pouze takové případy, u nichž současně vylučujeme možnost vlivu biblického jazyka, tj. mimo případy s přímou řečí a doslovné citace biblického textu. Přestože se s tímto omezením jedná jen o několik jednotek dokladů, svůj podíl na celkové podobě slovosledu NP tento faktor pravděpodobně má (jak už ostatně ukázaly dřívější výzkumy, viz NAVRÁTILOVÁ 2018, 162).

14 V tomto dokladu je však nutno připustit, že postpozice zájmena *svůj* může být současně motivována posunem posesivního zájmena blíže ke vztažné větě, která nominální frázi rozvíjí.

3.1.1.3 Oxytonické zakončení

Dalším faktorem, který může ovlivnit umístění posesiva do postnominální pozice, je oxytonické zakončení klauze, tj. umístění jednoslabičného přízvukného výrazu do finální pozice klauze. Tento typ rytmyzace prozaického textu je vedle typických rytmyzovaných klauzulí další poměrně frekventovanou variantou i v jiných typech staročeských textů (o tomto jevu jsme více psali na jiném místě, viz NAVRÁTILOVÁ 2018, 181–182 – zde i odkaz na další literaturu). Jak uvádí Havránek (1966, 5–6), pro Husovu českou prózu (obdobně jako latinskou) je typická výrazná rytmyzace, rytmičké klauzule i vnitřní rýmy, v některých textech také sylabické hexametry s césurou. Z hlediska zaměření našeho výzkumu můžeme tedy sledovat případy, kdy je do finální pozice umístěna jednoslabičná forma posesivního zájmena, zatímco mu předchází dominující výraz o vyšším počtu slabik (viz např. doklady 11, 12, 13, 14, 15). V případě frází se stejným počtem slabik u dominujícího i rozvíjejícího výrazu sem tyto případy pocho-pitelně nezařazujeme.⁽¹⁵⁾

(11) *Slyš, dcerko, a viz a přichyl ucho své!* (HusDcerkaH, 213r)

(12) *Neb muž má ctíti svú ženu a ji v poctivosti mieti jakožto tova-
řišku od Boha sobě danú a paní svú.* (HusManžV, 116v)

(13) *Třetie bývá blud z pýchy, když kto, přieliš doufaje sobě nad jiné,
i neučiní sobě poznánie v hříechu svém.* (HusDcerkaH, 214v)

(14) (...) *i na mé srdce plně vstúpilo to, což jest pán Bóh připravil
milovníkóm svým.* (HusDcerkaH, 226r)

(15) *Nebť jsú nepřietelé obklíčili duši mú.* (HusDcerka H, 219v)

3.2 DEMONSTRATIVNÍ ZÁJMENA

Na rozdíl od posesivních zájmen je situace z hlediska slovosledu demonstrativ téměř identická jako v Husově korespondenci. V rámci

15 O rytmyzaci prozaického textu Husovy *Dcerky* svědčí mj. velmi časté gramatické rýmy (více viz k tomu NAVRÁTILOVÁ 2018, 180–181).

všech traktátů se jako zcela dominantní pozice uplatňuje antepozice (viz např. doklady 16, 17). Nejčastěji užitými zájmeny jsou zájmena *ten* (viz např. doklad 16, 17) a *tento* (např. doklady 18, 19, 20). Zcela ojediněle se objevují další zájmena, například *onen*, *takový* a *sám* ve funkci demonstrativa (viz např. doklady 21, 22, 23). Postpozice byla zachycena u zájmen s exoforickou referencí⁽¹⁶⁾ (viz např. doklady 18, 19, 20), nicméně nelze z toho vyvozovat, že každé zájmeno s exoforickou referencí je postnominální.⁽¹⁷⁾ Distribuce antepozice a postpozice u exoforických zájmen je zhruba v poměru 1 : 1.

- (16) *A že jest sv. Pavel tú řečí chtěl lidi otvésti ot nezřiezeného spolupřebývanie, kromě stavu manželského, protož chtě ten neřád vyraziti z lidí.* (HusManžV, 108r)
- (17) *Neb ten každý člověk, kterýž nemá hříechu smrtedlného, ten v tu dobu jest svatý, a tak jest dobrý.* (HusHříchB, 132r)
- (18) *A aby po temnostech světa tohoto viděla slunce spravedlnosti.* (HusDcerkaH, 227r)
- (19) *A zvláště sv. Pavel v sedmé kapitole k Korintóm, na jehož sem řeči písmo toto založil.* (HusManžV, 117v)
- (20) (...) *manželé v nejistotech búrě moře světa tohoto, do králevstvie nebeského brdúce, tápají až do hrdla.* (HusManžV, 106r)
- (21) *A tak obludné hříešné duši die Písmo ono, že jest sesmilnila s mnohými milovníky (...)* (HusManžV, 110r)
- (22) *Jakož svědčí sám Kristus ve Čtení, že ktož koli netoliko dotkne se ženy cizie, ale uzří ji ku požádaní, již jest ji sesmilnil v svém srdci.* (HusManžV, 107v)
- (23) *Proto zapověděno jest, aby nebyla dána příčina k smilství a cizoložství těm, ješto v takových zámutcích stojiece, sobě sú nepočítali toho za hříech za veliký (...)* (HusManžV, 115r)

16 Převážně se v textu exoforicky odkazuje například „k tomuto světu“, „k tomuto papeži“, „k tomu psaní“.

17 Tento jev jsme podrobněji popsali na jiném místě (viz NAVRÁTILOVÁ 2012).

Prameny	Antepozice	Postpozice	Cirkumpozice
HusMarnA	6	1	0
HusManžV	45	6	0
HusHříchB	12	0	1
HusBludM	81	1	5
HusJádرو	3	0	3
HusDcerkaH	56	3	2
HusProv	50	8	2
HusZrcN	40	4	7
HusKuch	42	5	0
Σ	335	28	20

Tabulka 4 – Slovosled demonstrativních zájmen v jednotlivých traktátech

Jak již bylo zmíněno výše, pokud srovnáme stav v traktátech se stavem zachyceným pro českou a latinskou korespondenci, je zřejmé, že ve všech typech textů Jana Husa se demonstrativa (na rozdíl od posesiv) chovají slovosledně velmi podobně. Tento stav koresponduje s dřívějšími zjištěními (viz NAVRÁTILOVÁ 2012), která ukázala, že větší difference v rámci slovosledného chování demonstrativ lze postihnout pouze v rámci vývoje biblických překladů, kdy od druhé biblické redakce (nového překladu Nového zákona) je možno zachytit větší příklon demonstrativ k umístění do postnominální pozice po vzoru latinské Vulgáty, ovšem v rámci ostatních textů si udržují po celé staročeské období dominantní prenominální pozici.

Prameny	Antepozice	Postpozice	Cirkumpozice	Σ
traktáty	335	28	20	383
HusKorČ	77	7	6	90
HusKorL	83	8	4	95
Σ	495	43	30	568

Tabulka 5 – Komparace slovosledu demonstrativních zájmen v traktátech a v Husově korespondenci

3.3 TOTALIZÁTORY

V rámci totalizátorů se v Husových traktátech uplatňují zejména zájmena *všechen*, *všecek*, *každý* (viz např. doklady 24, 25, 26), ojediněle jsou rovněž doložena zájmena *sám*, *všeliký/všelikaký* a *(ni)žádný* (viz např. doklady 27, 28, 29). Pro všechna uvedená zájmena je zcela dominantní antepozice, a to ve všech traktátech, postpozice představuje zcela raritní slovoslednou variantu. Obdobné pozorování bylo již zachyceno v Husově česky psané korespondenci (viz NAVRÁTILOVÁ 2024, 45), nicméně oproti ní, jak demonstruje níže uvedená tabulka 7, je v traktátech výrazně četnější variantou cirkumpozice, což je pravděpodobně způsobeno hojnými citacemi, příp. parafrázemi biblického textu v traktátech (viz např. níže uvedený doklad 26). V rámci cirkumpozice totalizátory téměř pravidelně zaujímají prenominální pozici, a to při současném obsazení postnominální pozice adjektivem, příp. posesivním zájmenem (viz např. doklady 25, 26) – takové pozorování je zcela v souladu se stavem zachyceným v různých žánrech v rámci staročeské prozaické literární tvorby (viz NAVRÁTILOVÁ 2018, 139–140).

(24) (...) *duše každá křesťanská jest jakožto manželka a žena. A Kristus jest jakožto chot a muž každé duše věrné.* (HusManžV, 110r)

(25) *Neb na těch nitech má býti všeckno rúcho drahé setkáno (...)*
(HusProv, C2v)

(26) *To (...) mínil jest Pán Ježíš, když jest řekl v zákoně ve Čtení svatého Matouše (...) „Milovati budeš Pána Boha svého ze všeho srdce svého i ze vši duše své i ve vši mysli své.“* (HusProv, B4v)

(27) *Však vídámy mnohokrát, ano oficiál aneb biskup rozlučuje manžely, kterak tehdy dieš, že jich nižádný člověk nemóž rozlúčiti.* (HusManžV, 108v–109r)

(28) (...) *d'áble, že ne pro to samo pomyšlenie, kteréš učinil v nebi, ale pro tvé nekánie, jenž jest najvěččí hříech, jsi zatracen.*
(HusDcerkaH, 218v)

(29) (...) *tiem sě kazie všelikací bludové, kteříž běžie při manželství.* (HusManžV, 108v)

Prameny	Antepozice	Postpozice	Cirkumpozice
HusMarnA	19	1	2
HusManžV	17	3	1
HusHříchB	12	0	2
HusBludM	35	3	7
HusJádroV	10	0	2
HusDcerkaH	43	1	5
HusProv	35	0	15
HusZrcN	19	0	2
HusKuch	50	1	1
Σ	240	9	37

Tabulka 6 – Slovosled totalizátorů v jednotlivých traktátech

Prameny	Antepozice	Postpozice	Cirkumpozice	Σ
traktáty	240	9	37	286
HusKorČ	62	2	3	67
HusKorL	67	1	6	74
Σ	369	12	46	427

Tabulka 7 – Komparace slovosledu totalizátorů v traktátech a v Husově korespondenci

3.4 DISTANTNÍ POZICE ROZVÍJEJÍCÍCH ČLENŮ NP

Distantní pozice, tj. odtržení rozvíjejících členů od jádra NP výrazem, který není syntakticky asociován žádným výrazem z této NP, je v Husových traktátech poměrně raritní slovoslednou variantou. To v zásadě koresponduje s dřívějšími zjištěními (viz NAVRÁTILOVÁ 2017; 2018, 184–196), která zachytila distantní umístění rozvíjejících členů NP ve staré češtině jako přítomnou, nikoli však frekventovanou slovoslednou variantu. Celkem bylo v traktátech zachyceno pouze 25 nominálních frází s tímto uspořádáním, a to konkrétně v těchto památkách: HusManžV (5 dokladů), HusBludM (2 doklady), HusProv (3 doklady), HusDcerkaH (5 dokladů), HusKuch (3 doklady), HusZrcN (6 dokladů), HusMarnA (1 doklad).

Téměř ve všech případech jsou do nominální fráze interponovány přízvučné výrazy (zejména se jedná o formy VF, viz např. doklad 30, 31, 34); jen zcela ojediněle distantní pozici způsobují klitika (auxiliár préterita, viz např. doklad 32, či pronominální enklitikon *sě*, viz doklad 33). Situace zachycená v traktátech *de facto* koresponduje se stavem v Husově latinské korespondenci – alespoň co se frekvence interpozice či umístění forem VF do NP týče. Oproti českým listům, v nichž distantní umístění členů NP v podstatě absentovalo, je tedy četnější (více viz k tomu NAVRÁTILOVÁ 2024, 42).

- (30) (...) *a diáblu, jehož sě jest na svém otřekl křtu, v jeho lože jest vstúpil.* (HusManžV, 110r)
- (31) (...) *tak duše každé stvořenie hmotné svým přesahá přirozením.* (HusDcerkaH, 221v)
- (32) *Toho sú milovanie dokázaly i mladé dievky: svatá Kateřina, Margareta, Dorotea, Lucia i Barbara.* (HusDcerkaH, 227r)
- (33) *A té sě přičiny dotýká sv. Pavel k Korintóm v sedmé kapitule, když die: (...)* (HusManžV, 111r)
- (34) *A svatý Řehoř die k té řeči a to ty říekáš na hodinách, že nižádná nebude škoditi protivnost, když nižádná nepanuje zlost.* (HusKuch, C5r)

ZÁVĚR

Výzkum slovosledu zájmen v českých traktátech Jana Husa odhalil téměř identické slovosledné chování u demonstrativ a totalizátorů v jeho korespondenci i traktátech, tj. jednoznačně dominující antepozici těchto zájmen. Naproti tomu však zachytil, že slovosled zájmen posesivních tenduje v traktátech mnohem více k postnominální pozici, než je tomu v jeho česky psané korespondenci, současně je ale výskyt postpozice nižší než v listech psaných latinsky. Velká slovosledná variabilita u posesivních zájmen je značně motivována rozdílem mezi vlastním Husovým textem a citacemi biblického textu, které jsou ze-

jména v některých typech traktátů poměrně rozšířené a v nichž Hus zachovává původní slovosled. V traktátech – oproti listům – je rovněž zaznamenána větší frekvence slovosledné varianty cirkumpozice, která je stejně tak pravděpodobně způsobena citacemi biblického textu či jeho parafrázováním. V rámci traktátů byl zaznamenán i vyšší výskyt interpozice (než tomu bylo v českých listech), přičemž se převážně jedná především o přízvukné formy (podobně jako v listech latinských), porušující kontinuitu fráze. Oproti výše uvedené cirkumpozici se v případě distantní pozice pravděpodobně nejedná o transfer z biblického textu, ale o individuální Husův slovosled.

Z našeho pozorování tak vyplývá, že v rámci posesivních zájmen, pro něž byla během celého období vývoje češtiny zaznamenána největší slovosledná variabilita, je možno zaznamenat v Husových dílech jiné slovosledné chování těchto zájmen v traktátech než v česky psaných listech. Mimo uvedenou skutečnost, že velký podíl postpozice je dán vlivem biblických citací či parafrází, může jistou roli hrát také faktor žánru u obou skupin textů, potažmo vyšší míra stylizace u žánru traktátů. Současně je ale také z výzkumu patrné, že v rámci latinských posesivních zájmen je tendence umisťovat zájmena do postnominální pozice ještě zřetelnější než v česky psaných traktátech. Nabízí se tak otázka, na kterou by mohly odpovědět v budoucnu další výzkumy, nakolik se odlišuje slovosled latinských posesiv v korespondenci od latinských traktátů – bude-li situace obdobná jako ve staročeských textech, či jiná.

Mgr. Olga Navrátilová, PhD.

Oddělení vývoje jazyka

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Letenská 123/4

118 00 Praha 1

o.navratilova@ujc.cas.cz

PRAMENY

HusBludM: HUS, Jan: *O šesti bludiech*, rozšířená úprava původní latinské verze *De sex erroribus*. Praha: Knihovna Národního muzea, sign. IV C 18, 1414.

HusHříchB: HUS, Jan: *O hříechu*. Brno: Moravská zemská knihovna, sign. Mk 114, první polovina 15. století.

HusDcerkaH: HUS, Jan: [*Dcerka nebo O poznání cesty pravé k spasení*]. Praha: Knihovna Národního muzea, sign. IV C 18, 1414.

HusJádroV: HUS, Jan: [*Jádro učení křesťanského*]. Wien: Österreichische, sign. Cod. 4557, 1432/1433; <https://vokabular.ujc.cas.cz/module/edicni/edice/9cf43610-e9cf-400f-9e9a-b36db9bae362/plny-text/s-aparatem/folio/225r>.

HusKuch: HUS, Jan: [*Knížky proti knězi kuchmistrovi*]. Praha: Knihovna Národního muzea v Praze, sign. 25 E 16, 1509; <https://vokabular.ujc.cas.cz/module/edicni/edice/bob6fef9-fa7d-48b6-949d-831ca4a9819d/plny-text/s-aparatem/folio/A1r>.

HusManžV: HUS, Jan: [*O manželství*]. Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 4557, 1432/3.

HusMarnA: HUS, Jan: *O marnosti*. Praha: Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 19, 1497; <https://vokabular.ujc.cas.cz/module/edicni/edice/60d3611c-1341-49fe-a20c-17b4383b12d3/plny-text/s-aparatem/folio/246v>.

HusProv: HUS, Jan: *Provázek třípramenný z víry, lásky naděje...* Praha: Knihovna Národního muzea v Praze, sign. 36 B 20, 1545; <https://vokabular.ujc.cas.cz/module/edicni/edice/047ce605-b123-41be-8657-ocb1663d2dfd/plny-text/s-aparatem/folio/A1r>.

HusZrcN: HUS, Jan: [*Zrcadlo člověka hříšného, tzv. větší*]. Praha: Národní knihovna České republiky, sign. XI C 3, polovina 15. století; <https://vokabular.ujc.cas.cz/module/edicni/edice/e3a330bb-e42f-4a58-89ff-52a73f2584ef/plny-text/s-aparatem/folio/101r>.

LITERATURA

BUCHTOVÁ, Markéta. 2018. *Slovosled zájmen v nominální frázi v Bibli svatováclavské* (bakalářská práce). Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.

BUCHTOVÁ, Markéta. 2020. *Slovosled adjektiv a zájmen ve vývoji českých biblických překladů* (bakalářská práce). Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.

- DAŇHELKA, Jiří. 1985. „Směrnice pro vydávání starších českých textů.“ *Husitský Tábor* 8, s. 285–301.
- FIDLEROVÁ, Alena A. et al. 2013. *Dějiny češtiny*. <https://ucjtk.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/57/2015/11/D%C4%B9Bjiny-%C4%8De%C5%A1tiny.pdf> (přístup 16. 4. 2024).
- GEBAUER, Jan. 1896. *Historická mluvnice jazyka českého III/1. Tvarosloví – skloňování*. Praha – Vídeň: F. Tempský.
- GRANÁTOVÁ, Kateřina. 2018. *Slovosled zájmen v Matoušově evangeliu Optátova Nového zákona* (bakalářská diplomová práce). Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- GRANÁTOVÁ, Kateřina. 2021. *Slovosled zájmen ve staročeském a středněčeském překladu Knihy Sirachovec* (magisterská diplomová práce). Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- GREPL, Miroslav a KARLÍK, Petr. 1998. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. 1966. „Jazyk Jana Husa.“ *Slovo a slovesnost* 27(1), s. 1–16.
- HAVRÁNEK, Bohuslav (red.). 1968. *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk*. Praha: Academia.
- KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek a RUSÍNOVÁ, Zdenka. 2012. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN.
- KOMÁREK, Miroslav et al. 1986. *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia.
- LAICHTEROVÁ, Marta. 1985. „Vztahy staročeského zájmena jen k osobnímu zájmenu on, jeho a k vztažnému jenž.“ *Listy filologické* 108(2), s. 70–76.
- MACALÍK, Tomáš. 2020. *Slovosled adjektiv a zájmen v listech Karla staršího ze Žerotína* (bakalářská diplomová práce). Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- MODLÍKOVÁ, Klára. 2017. *Vliv latiny na slovosled zájmen v Bibli kladrubské* (bakalářská diplomová práce). Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- NAVRÁTILOVÁ, Olga. 2012. „Slovosled demonstrativních zájmen ve staré češtině.“ In *Sborník z 13. mezinárodního setkání mladých lingvistů*. Eds. Božena Bednaříková a Pavla Hernandezová. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 101–114.

- NAVRÁTILOVÁ, Olga. 2017. „Interpozice ve staré češtině.“ *Naše řeč* 100(3), s. 139–147.
- NAVRÁTILOVÁ, Olga. 2018. *Slovosled posesivních zájmen ve staré češtině*. Brno: Masarykova univerzita.
- NAVRÁTILOVÁ, Olga. 2024. „Slovosled adjektiv v nominální frázi v textech Jana Husa.“ In *Tuto čti pilně. Sborník příspěvků k 60. narozeninám Aleny M. Černé*. Eds. Jitka Filipová, Tereza Hejdová, Štěpán Šimek a Miloslava Vajdllová. Dolní Břežany: Scriptorium, s. 138–151.
- PANEVOVÁ, Jarmila et al. 2014. *Mluvnice současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- RYŠKA, David. 2018. *Slovosled zájmen v Bibli kralické* (bakalářská diplomová práce). Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- SVOBODA, Aleš. 1989. *Kapitoly z funkční syntaxe*. Praha: SPN.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila. 1972. „On the non-projective constructions.“ In *Prague Studies in Mathematical Linguistics* 3. Eds. Petr Sgall, Marie Těšitelová et al. Praha: Academia, s. 171–181.
- VÁŽNÝ, Václav. 1964. *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví 1. Skloňování*. Praha: SPN.